

saveznička bombardiranja Senja u nekoliko navrata od 15. lipnja 1944. do 24. veljače 1945. godine. Ukupno je objavljena 21 fotografija te jedna preslika dokumenata. Najznačajnije i ujedno najpotresnije one su fotografije koje su snimili saveznički piloti. Sve su fotografije popraćene kraćim ili dužim tekstom, a to će biti osnovna karakteristika i za sve objavljene fotografije u preostala dva dijela fotomonografije.

U drugome dijelu pod naslovom "Strahote razaranja" (str. 29.–133.) objavljeno je 130 fotografija. One svjedoče o katastrofalnom razaranju Senja u Drugome svjetskom ratu od strane njemačkih i savezničkih zrakoplova. Vidljivo je da su teško razoreni stambeni, gospodarski, javni, lučki i crkveni objekti. Pritom je bilo teško utvrditi koje je sve objekte srušilo njemačko, a koje savezničko bombardiranje Senja. Naime, pojedine objekte bombardirala je i jedna i druga strana.

U trećem dijelu fotomonografije (str. 135.–161.) objavljene su pretežito fotografije (njih ukupno 46) vojnih postrojbi koje su bile dislocirane u Senju u pojedinim razdobljima Drugoga svjetskog rata. Riječ je o talijanskim, ustaško-domobranskim, njemačkim i partizanskim postrojbama.

Na kraju fotomonografije je sažetak na engleskom i njemačkom jeziku te popis korištene literature i internetskih izvora. U svim tim njemačkim i savezničkim bombardiranjima Senja zrakoplovima do sada je identificirano oko 60 smrtno stradalih civilnih osoba, dok su potpuno nepoznati gubici pripadnika vojnih postrojbi. Ljudski gubici civilnoga stanovništva Senja umnogome su umanjeni činjenicom da su migrirali prema naseljima u zaleđu grada te tako izbjegli stradanje.

Vrijednost ove monografije je višeslojna. U njoj su objavljene mnoge do sada nepoznate fotografije koje općenito o stradanjima o ratu govore vjerodostojnije nego drugi pisani dokumenti. Nadalje, ova fotomonografija nezaobilazan je prilog svakom drugom promišljanju povijesti Drugoga svjetskog rata u Senju, ali i šire. Dobar je primjer i drugima na koje se sve načine, pa i korištenjem informacija s interneta, može pridonositi rasvjetljavanju suvremene povijesti Hrvatske.

MIHAEL SOBOLEVSKI

Norbert i Stephan LEBERT, *Djeca poznatih nacista: potresne ispovijesti o teškom naslijeđu zla*, Tedanius, Zagreb 2010., 215 str.

U prijevodu Slobodana Novkovića objavljena je 2010. knjiga njemačkih publicista i novinara Norberta i sina mu Stephana Leberta *Denn Du trägst meinen Namen: Das schwere Erbe der prominenten Nazi-Kinder*, izvorno publicirana u Münchenu 2000. godine. Urednik hrvatskoga izdanja je Zvonimir Despot. Knjiga je izašla u biblioteci "Večernji edicija" i podijeljena je na 17 poglavlja. Na kraju sadrži "Završnu napomenu", "Popis literature" i "Kazalo imena". Na 215. stranici nalazi se i kratka bilješka o piscima.

Norbert Lebert (1929.–1993.) njemački je pisac i novinar. Desetak godina nakon rata radio je kao reporter minhenskog dnevnika *Süddeutsche Zeitung*. Potom je radio kao slobodni novinar za razne novine i časopise. Stephan Lebert (1961.) pisao je svojedobno za razne njemačke novine poput *Tagesspiegela*, *Spiegela* i *Süddeutsche Zeitung*.

Potkraj 1990-ih postaje glavni urednik dnevnika *Berliner Tagesspiegel*. Trenutačno kao reporter piše za *Die Zeit*. Dosad je objavio 6 knjiga, a 1999. godine odlikovan je uglednom novinarskom nagradom *Egon Erwin Kisch*.

Norbert Lebert za života je objavio devet knjiga, a ovu je dovršio njegov sin Stephan. Djelo je počeo pisati na temelju podataka koje je prikupio tijekom razgovora s djecom najutjecajnijih nacističkih dužnosnika Trećeg Reicha. Vodio je razgovore sa sinom Rudolfa Hessa – Wolfom-Rüdigerom Hessom, sinom Martina Bormanna – Martinom Bormannom mlađim, Himmlerovom kćerkom Gudrun Himmler, Göringovom kćerkom Eddom Göring te sinom Karl-Otta Saura – Karl-Ottom Saurom mlađim, koga je poznao s posla dok je radio u *Süddeutsche Zeitungu*. Kao dječak Norbert je i sam bio član Hitlerove mladeži (*Hitlerjugend*), ali, kao što je i sam znao reći, to je bilo takvo vrijeme. Nije o tome volio previše pričati. Vjerojatno je i zbog svojih iskustava i trauma bio blag i suosjećajan u razgovorima s djecom nacista.

Stephan nastavio je očevo rad. Godine 1999. pročitao je njegov očevo koji je imao 148 stranica. Bilo je to svjedočanstvo potomaka nacističkih zločinaca koji su pričali o tome kako su se zbog te činjenice osjećali 15 godina nakon završetka rata. Serijal tih članaka pod naslovom “Jer ti nosiš moje ime” (str. 15.–27.) izlazio je u časopisu *Weltbild*. Četrdeset godina nakon što su očevo članci prvi put objavljeni, Stephan je sve članke i izjave prikupio, malo ih doradio i objavio kao svjedočanstva potomaka najzloglasnijih nacističkih zločinaca. Neke je intervju s pojedinim ispitanicima ponovio kako bi knjiga bila stilski ujednačena. Knjiga koju su objavili ne opisuje, niti je imala tu namjeru, život najistaknutijih nacističkih zločinaca, nego govori o teškom teretu prezimena koje su ostavili svojim potomcima.

Autori u prvom poglavlju, koje zamjenjuje uvod, “Svjedočanstva o Zlu koje se nikad više ne smije dogoditi” (str. 7.–9.), navode imena najvažnijih nacističkih dužnosnika i njihove funkcije. Tako navode *Reichsführera* Hermanna Göringa, zapovjednika njemačkog ratnog zrakoplovstva (*Luftwaffe*), osnivača tajne političke policije *Gestapa* i Hitlerova dogovorenog nasljednika; nacističkog visokog partijskog dužnosnika i Hitlerova osobnog tajnika Martina Bormanna; Hitlerova zamjenika u nacističkoj stranci Rudolfa Hessa; *Reichsführera* Heinricha Himmlera, glavnog zapovjednika SS-a, jednog od glavnih organizatora holokausta (tvorac “konačnog rješenja” bio je Reinhard Heidrich, dok je Himmler bio idejni tvorac koncentracijskog kampa “Auschwitz” u kojemu je na njegovim močvarnim područjima želio provoditi neke svoje agrarne pokuse); Fritza Todta, ministra naoružanja Trećeg Reicha; Hansa Franka, Hitlerova osobnog savjetnika i guvernera okupirane Poljske; te Baldura von Schiracha, vođu Hitlerove mladeži i lidera nacističke stranke za Beč.

Autor je prilično vješto i znalački kombinirao znanstvene istraživačke metode i izvore (dokumenti, svjedočanstva, publicistika). U tekstu se izvrsno nadopunjuju svjedočanstva i promišljanja S. Leberta tijekom samoga intervjua ili tijekom priprema za obradu dobivenih podataka. Stephan Lebert znao je kako može iskoristiti svoje iskustvo novinara-istraživača.

U knjizi su objavljeni i rukopisi (sjećanja) nekih od potomaka. Prvi je rukopis-intervju N. Leberta s Wolfom-Rüdigerom Hessom pod naslovom “Rukopis iz 1960.: Wolf-Rüdiger Hess” (str. 28.–39.). U tom se svjedočanstvu opisuju njegovo djetinjstvo i mladost, iz koje treba izdvojiti najzanimljiviji dio o njegovoj regrutaciji. Hess živo

opisuje kako je tekao sam proces regrutacije i svoje odbijanje služenja vojnoga roka. Prisjeća se kako se za pomoć (oko odbijanja služenja vojne službe) obratio istom odvjetniku koji je branio njegova oca na Nirnberškom procesu. Ponos mu nije dopuštao da služi vojsku (*Bundeswehr*) u korist država čiji su suci osudili njegova oca. Tek 1964. godine priznato mu je pravo odbijanja služenja vojnoga roka.

Slijedi poglavlje pod nazivom "Tko su bili očevi?" (str. 40.–53.) u kojemu autori daju kratak prikaz života i djela najvećih nacističkih zločinaca čije su potomke intervjuirali.

Autori su objavili još jedan rukopis Wolfa-Rüdigera Hessa (str. 54.–69.). U njemu on opisuje kako su njegovu majku, isto kao i ostale žene nacista, 1947. godine poslali u logor Göggingen. Godine 1953. Wolf-Rüdiger doživio je veliku neugodnost kada ga nisu željeli primiti u dvorsku školu u Salemu jer je njegov otac bio Hitlerov zamjenik.

U poglavlju pod nazivom "Povijest se nastavlja na homepageu" (str. 70.–80.) S. Lebert nastavlja razgovor s W.-R. Hessom koji mu pripovijeda o svome životu i zaoкупljenosti ocem. Iz nekih se dijelova može nazrijeti da i on još od mladosti podržava rasnu podijeljenost i ideju premoći bijele rase. Poslije se kroz tekst jasno osjeća njegov antisemitizam: postao je jedan od rijetkih koji negiraju holokaust i strastveni Hitlerov obožavatelj. Iako je i sam postao veliki nacist, Wolf-Rüdiger je veličanje svoga oca od strane neonacista, *skinheada*, smatrao sramotnim i ponižavajućim.

Poglavlja koja govore o Martinu Bormannu mlađem i njegovoj braći i sestrama su "Rukopis iz 1960.: Martin Bormann mlađi" (str. 81.–94.) i "Svećenik upozorava na budućnost" (str. 95.–107.). Martin Bormann mlađi živi u Dortmundu, a u mladosti se bavio misionarskim poslom u Africi, gdje je teško obolio, zbog čega je morao prekinuti misionarski poziv. Zaredio se 1958. godine. Bio je misionar u Kongu tijekom građanskog rata. U hamburškoj bolnici istodobno se od iste bolesti liječio i W.-R. Hess. Kao dječak Bormann je bio pripadnik Hitlerove mladeži. Početkom 1970-ih napustio je Crkvu, oženio se i radio kao vjeroučitelj. Nacistički glavešina Martin Bormann imao je osmero djece (Martin, Eicke, Irma, Gerhard, Eva-Maria, Gerda, Friedrich Hartmut i Joseph Volker). Nakon rata i smrti njihove majke svi su posvojeni u različite njemačke obitelji. Eicke je, primjerice, u mladosti bila bahata, jako nalik na oca koga je idolizirala, ali se nakon udaje promijenila, a njezin bijes i bunt su nestali. Četiri godine poslije, 1958., razboljela se i umrla. Kći Irma bila je najviše priklonjena ocu i njegovim nacionalsocijalističkim idejama. Friedrich Hartmut možda je imao sreću da je u to doba bio malo dijete pa se nije ni sjećao obiteljske kuće i roditelja, tako da je svoje posvojitelje nazivao roditeljima. Joseph Volker umro je s nepune tri godine. Eva-Maria postala je prodavačica, a Gerda domaćica. Martin Bormann mlađi svoj intervju sa S. Lebertom završava željom kako bi rado upoznao i razgovarao sa sinom zločinca Hansa Franka, Niklasom Frankom, čovjekom koji se odlučio za put mržnje i prezira. Vjerovao je da mu može pomoći.

Norbert Lebert upoznao je Niklasa Franka, sina zloglasnog guvernera okupirane Poljske Hansa Franka, i razgovarao s njim. S njime je razgovarao i S. Lebert 40 godina poslije. Poglavlje pod nazivom "Rukopis iz 1960.: Niklas i Norman Frank" (str. 108.–121.) govori o braći Frank i njihovu odnosu prema ocu nakon spoznaje o tome tko je on zapravo bio. U prvome dijelu poglavlja je prvi intervju N. Leberta, dok je u drugom dijelu objavljen intervju koji je načinio S. Lebert. U prvome dijelu Norman se prisjeća djetinjstva i dana kada mu je otac uhićen. Norman je također nakon rata imao

problema sa školovanjem s obzirom na to da ga zbog oca nisu htjeli primiti na visoku školu u Misebachu. I Niklas je imao neugodnosti u školi. Prezirao je oca, smatrao ga je krivim za prokletstvo nad njihovim prezimenom. Unatoč tome što ga nisu voljeli zbog počinjenih nedjela, braća Frank su ga željela upoznati, pa makar kroz dokumente sa suđenja ili njegove dnevnik. Braća nikad nisu ništa poduzela u svezi s povratom očeve imovine jer su je smatrali opterećenom i uprljanom krivnjom.

Poglavlje pod naslovom "Jedan čovjek želi uništiti oca" (str. 122.–132.) govori o Niklasu Franku i njegovim novinskim člancima u kojima je svoju mržnju prema ocu doveo do perverznosti. Okrivljavao ga je i za samoubojstvo sestre Brigitte koja je bila toliko opčinjena ocem da se ubila u četrdesetšestoj godini života kako u trenutku smrti ne bi bila starija od oca. Njegov najmlađi brat Michael, desničar angažiran u NPD-u, također je počinio jedan oblik samoubojstva. I za njegovu smrt okrivio je oca. Brat mu Norman izjavio je kako ne želi imati djecu jer prezime Frank mora prestati postojati. Niklas Frank jedan je od onih koji su imali priliku uživo vidjeti strahote koncentracijskih logora, što će ga proganjati do smrti.

Razgovore je bilo vrlo teško organizirati zbog toga što su se svi oni nakon rata skrivali ne želeći otkriti identitet. U tom smislu najveće je probleme imala Gudrun Himmler, kći Heinricha Himmlera, koja je svojega oca obožavala, ali je to morala vješto skrivati, isto kao i prezime. Poglavlje koje govori o njoj naslovljeno je "Rukopis iz 1960.: Gudrun Himmler" (str. 133.–152.). To je intervju koji je napisao i objavio N. Lebert. Saznajemo da je Gudrun toliko obožavala oca da nije mogla objektivno sagledati njegovu pravu narav. Bila je zalučena njegovim likom te ga je nakon rata pokušavala rehabilitirati. Nije vjerovala u priču u očevu samoubojstvu – smatrala je da su slike snimljene nakon smrti njezina oca vješte fotomontaže.

Sljedeće je poglavlje naslovljeno "Ogorčena kći i načelo ne htjeti vidjeti" (str. 153.–166.). U prvome dijelu teksta autor daje psiho-profil potomaka nacističkih dužnosnika i zločinaca, ali i jasan uvid u način razmišljanja ljudi koji su potkraj rata imali petnaest ili šesnaest godina. Drugi dio teksta odnosi se na Gudrun Himmler koja se potpuno povukla iz javnosti i vodila udrugu "Stille Hilfe" za pomoć starim nacistima.

U poglavlju "Rukopis iz 1960.: Edda Göring" (str. 167.–175.) govori se o djetinjstvu jedine kćeri Hermanna Göringa i njezinu suočavanju s realnošću nakon rata. Edda je u prvom intervjuu koji je dala N. Lebertu izrazila žaljenje što se njezin otac bavio politikom, dok je sama bila apolitična. Žalila je zbog svega što je njezin otac učinio. Edda je i u školi, za razliku od Franka ili Wolfa-Rüdigerera, uvijek nailazila na razumijevanje. Nisu je željeli opterećivati nedjelima njezina oca. Poglavlje koje je autor naslovio "Münchenski obilazak grada 2000. godine" (str. 176.–189.) nastavlja se na priču o Eddi, ali sada u trećem licu i s nastojanjima psihoanalitičke procjene njezine ličnosti. Osim o Eddi, autor tu govori i o drugim potomcima nacista te o njihovim pristupima životu i njihovim odabirom borbe s vlastitim naslijeđem. Govori se i o obitelji Saur. Sin istoimenog oca, Karl-Otto Saur izjavio je kako oca smatra kukavicom i lošim ocem. Prezire ga zbog ljubavničkog odnosa s tajnicom, a ne zbog učinjenih zlodjela. Inače se u obitelji Saur nije razgovaralo o prošlosti.

Pretposljednje poglavlje knjige posvećeno je djeci Baldura von Schiracha, zapovjednika *Hitlerjugenda* i vođe nacističke stranke za Beč (str. 190.–199.). Kao djeca dopisivali su se ocem te ga posjećivali u zatvoru. Bio je osuđen na 20 godina zatvora

u Spandauu. Schirachova su se djeca nakon rata s majkom često selila, nailazila su na neugodnosti od strane saveznika koji su im majku odvodili na ispitivanja. Vjerojatno zbog pretrpljenih neugodnosti, ona se 1950. razvela od Baldura i ponovno uzela djevojačko prezime. Njegova djeca jako su ga voljela, čak su u pravnim razmacima pisala razna pisma svim mogućim institucijama sa zahtjevom da se njihova oca ranije pusti iz zatvora.

U posljednjem poglavlju "Posljednji termin kod odvjetnika" (str. 200.-204.) autor razgovara s Klausom von Schirachom. Drugi Baldurov sin, Robert, koji je dao intervju N. Lebertu, poginuo je početkom 1970-ih u prometnoj nesreći. U vrijeme prvoga intervjua svoga brata mali školarac, Klaus je u međuvremenu odrastao i postao odvjetnik. Kao dječak jako je volio oca, a majci nije nikada oprostio što ga je napustila dok je bio u zatvoru. I sam Klaus zadivljen je nekim elementima nacionalsocijalizma, npr. *Hitlerjugend*, fascinira ga njihova disciplina, solidarnost, požrtvovnost i slično. Smatra ih dobrim ljudima, ali izdanima, isto kao što smatra i da je njegov otac izdan od iste osobe kao i *Hitlerjugend* – od strane Adolfa Hitlera. Nekoliko bivših pripadnika Hitlerove mladeži koji su služili pod vodstvom njegova oca nakon rata su financirali školovanje mladog Klause. Oca nije smatrao zločincem, naprotiv, smatrao ga je vođom jedne poluvojne organizacije na kojoj se mogla graditi budućnost njemačke vojske nakon rata.

Sve ove očeve-zločince u većoj ili manjoj mjeri povezuje zločin prema čovječanstvu, ali i to što su svi oni vodili normalan obiteljski život. Nisu svoje obitelji izlagali i upoznavali sa strahotama koje su radili. To je vjerojatno ključan razlog što su njihovi potomci različito prihvatili činjenice o očevima. Primjerice, Wolf-Rüdiger Hess na kraju je prihvatio nacizam, dok su braća Frank prezirala sve vezano uz oca i nacizam. To su dvije krajnosti. Kći Heinricha Himmlera trudila se dokazati javnosti kako njezin otac nije učinio ništa za što ga se optužuje i u tom je dokazivanju i sama postala ozlojeđena starica. Kći Hermanna Göringa također nije mogla prihvatiti istinu o svome ocu. Među onima koji su odbijali svaku krivnju svojih očeva za učinjena zlodjela braća su i sestra Von Schirach koji su bezuvjetno voljeli oca, smatrajući da ga je izdao Adolf Hitler. Svi su oni od očeva naslijedili prezimena koja se i danas vezuju uz najstrašnije zločine u povijesti čovječanstva. Nakon 40 godina neki su željeli ponoviti razgovor, a neki nisu. Svi koji su u knjizi dali jedan ili dva intervjua nerado govore o toj temi.

Literatura kojom se S. Lebert služio nije pretjerano obimna, ali je recentna i dovoljna u onim dijelovima knjige gdje je trebalo objasniti i profilirati stavove ispitanika. Najzanimljivije je što u popisu literature nalazimo i osobne ispovijesti djece i njihovih očeva, poput knjiga Martina Bormanna *Leben gegen Schatten. Gelebte Zeit – geschenkte Zeit*, Niklasa Franka *Der Vater. Eine Abrechnung*, Wolfa-Rüdiger Hessa *Rudolf Hess: Ich bereue nicht*, Henriette von Schirach *Der Preis der Herrlichkeit: Erfahrene Zeitgeschichte* ili pak Hansa Franka *Im Angesicht des Galgens* i Baldura von Schiracha *Ich glaubte an Hitler*.

VEDRAN DUKOVSKI